

УДК 80/81
ББК 81.2Т-3

**ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ ВА
МОҲИЯТИ ВОЖАҲОИ МОДАЛӢ
ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ**

Негматова Дилошӯб Садуллоҷоновна,
н.и.филол., дотсенти кафедри забонҳои
хориҷии ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И
ПРИРОДА МОДАЛЬНЫХ СЛОВ В
СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ
ЯЗЫКЕ**

Негматова Дилошуб Садуллоҷоновна, к.
филол. н., доцент кафедры иностранных
языков ТГУПБП (Таджикистан,
Худжанд)

**STRUCTURAL PECULIARITIES AND
THE NATURE OF MODAL WORDS IN
MODERN TAJIK LANGUAGE**

Negmatova Diloshub Sadullojonovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of foreign
languages under the TSULBP (Tajikistan,
Khujand) E-MAIL: diloshub.negmatova@mail.ru

Калидвожаҳо: модалият, категорияи махсуси лексикӣ – грамматикӣ, вижагиҳои сохторӣ, моҳияти вожаҳои модалӣ, тобишҳои гуногуни маъноӣ, ҳиссаҳои нутқ.

Дар мақола вижагиҳои сохторӣ ва моҳияти вожаҳои модалӣ дар забони муосири тоҷикӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки вожаҳои модалӣ дар забони тоҷикӣ ҳамчун категорияи махсуси лексикӣ – грамматикӣ соҳиби аломатҳои морфологӣ, синтаксисӣ, семантикӣ ва услубӣ ҳос баррасӣ карда мешаванд, ки пайдоиш ва руиши мухтассоти зикришудаашон бо гӯм шудани маъноӣ ибтидоии лексикӣ ва бо мурури замон пайдо намудани тобишҳои гуногуни маъноӣ модалӣ вобаста мебошад. Таъкид шудааст, ки воҳидҳои модалии забони тоҷикӣ нишонаҳои сохторию ҳосу фарқкунанда дошта, ташаккул ва ба қолаби воҳидҳои модалӣ ворид шудани онҳо амри тобишҳои гуногуни семантикӣ пайдо намудан ва ҳамчун категорияи махсуси лексикӣ – грамматикӣ пазируфта шудани ин гурӯҳи махсуси воҳидҳои забон мебошанд.

Ключевые слова: модальность, особая лексико-грамматическая категория, структурные особенности, происхождение модальных слов, разнообразные смысловые оттенки, части речи.

Анализируются структурные особенности и происхождение модальных слов в современном таджикском языке. Отмечено, что модальные слова в современном таджикском языке рассматриваются как особая лексико-грамматическая категория с присущими ей морфологическими, синтаксическими, семантическими и стилистическими признаками, возникновение и развитие которых связано с утратой основного первоначального конкретного лексического значения и приобретением ими с течением времени разнообразных смысловых модальных оттенков. Подчеркивается, что почти все модальные единицы таджикского языка имеют разнообразную структурную оформленность, а также своеобразное происхождение, становление и формирование в качестве особой лексико-грамматической категории.

Key words: *modality, special lexico-grammatical category, structural peculiarities, origin of modal words, various shades of meanings, parts of speech.*

The article dwells on the structural peculiarities and origin of modal words in modern Tajik language. The author emphasizes that modal words in modern Tajik language are considered as a special lexico-grammatical category with their morphological, syntactic, semantic and stylistic features, their origin. Their development is closely related with the loss of their initial lexical meaning and acquiring of various modal shades in the course of time. It is underlined that nearly all modal words of the Tajik language have diverse structural form, peculiar origin and formation as a special lexico-grammatical category.

Мавҷудияти андешаву ақидаҳои гуногун дар робита бо моҳияти забон ва роҳу усули таҳқиқи он дарки забонро ҳамчун падидаи рамзу аломатҳо дар таркиби сохтории воҳидҳои забон ва қисматҳои он чун кӯшиши таснифи ҷиддии таҳлили категорияи лингвистӣ пешниҳод менамояд. Шарҳу баёни вижагиҳои сохтории забон чунин тарзи таҳлили объекти лингвистиро тақозо менамояд, ки он имкони ҷудо кардани воҳидҳои ҷамъбастиро фароҳам оварда, дар ташаккули салоҳияти муошират ва суханварӣ дар ҷаҳорҷӯбаи қоидаву қонунҳои забон мусоидат менамояд. Риояи қоидаву қонунҳо ҳудуди истифодаи воҳидҳои забонро аз нигоҳи аслият ва моҳият дар низоми баёни фикр дар қолаби нутқ амиқу равшан намуда, имкони истифодаи воҳидҳои забонро аз нигоҳи мазмуну маъноӣ семантикӣ таъмин мегардонад [9, с. 496].

Дар мақолаи мазкур ба ҳайси объекти таҳлил воҳидҳои модалии забони тоҷикӣ, хусусиятҳои хос, назаррас ва гуногуншакли сохториву маъноии онҳо мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Вожаҳои модалӣ дар забони тоҷикӣ ҳамчун категорияи махсуси лексикӣ-грамматикӣ соҳиби нишонаҳои морфологӣ, синтаксисӣ, семантикӣ ва услубии хос амал менамоянд. Пайдоиш ва дараҷаи рушди калимаҳои модалӣ бо таърихи муайяни эволюсионӣ алоқаманд буда, он бо мурури замон бо сабабҳои гуногун, амсоли аз байн рафтани тобишҳои маъноии ибтидоӣ, таҳаввули хусусиятҳои тозаӣ семантикӣ марбут ба мафҳуми модалнокӣ ба низом даромадааст. Ба тарзи дигар гӯем, воҳидҳои модалӣ як навъ категорияи махсуси семантикӣ буда, муносибати гӯяндаро ба мазмуну гуфтаи муаллиф ва воқеият ифода менамоянд. Тавассути калимаҳои модалӣ гӯянда ахбору иттилоотро бо моҳияти воқеият баён менамояд.

Гуруҳбандии вожаҳои модалӣ, ҳамчун қисми хоси нутқ дар забони тоҷикӣ ба мушкilotи назаррас дучор мегардад. Он, қабл аз ҳама, бо мушкilotи таснифу ҷудо намудани вазифаҳои синтаксии аъзои туфайлии ҷумла ва мустақилии грамматикӣ калимаву ибораҳо вобаста мебошад.

Қобили зикр аст, ки пайдоиши вожаҳои модалӣ, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ба гуруҳи калимаҳои модалӣ гузаштани воҳидҳои луғавӣ, аз ҷониби калимаҳои модалии забони тоҷикӣ баён ёфтани тобишҳои махсуси як зумра воҳидҳои лексикӣ рӯйдоди хоси забонӣ маҳсуб меёбад. Бо мурури вақту замон як силсила вожаҳои модалӣ моҳияти хешро гум намуда, бархе дигаре аз онҳо тобишҳои тозаӣ маъноӣ касб намуданд. Аз ин лиҳоз динамикаи таҳаввул ва рушди вожаҳои модалӣ, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ба ин гуруҳи махсуси воҳиди забон гузаштани онҳо асоси сабабҳои худро дорад.

Манбаъ ва роҳу равиши афзун шудани ҳайати воҳидҳои модалии забони тоҷикиро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Аз ҳисоби воҳидҳои гуногуни лексии ҳуди захираи луғавии забони тоҷикӣ. Ин равандро низ тӯлонӣ ва бисёр мураккаб ҳисоб кардан лозим меояд. Аз ҷумла:

а) калимаҳои, ки бидуни дигаргуниҳои фонетикӣ ба қатори воҳидҳои модалӣ гузаштаанд: *афсӯс, бас, дарег, кошки, ҳаргиз*;

б) калимаҳои сермаъно, ки дорои табиати духела мебошанд, яъне, дар нутқ ҳам ба сифати воҳидҳои мукамалмаъно (ҳамчун аъзои ҷумла) ва ҳам дар мавридҳои муносиб ба сифати воҳидҳои модалии нутқ баромад меkunанд. Ба ин гурӯҳ асосан вожаҳои аслашон феълӣ тааллуқ доранд, аз қабилӣ: *рост, дуруст, наъз, биё, биёед, бошад, набошад, мон, монед, раве, раведе, исто, исто ки...*;

в) гузариши калимаҳои аффиксдор, ки бо ёрии пасвандҳо, пешвандҳо, пайвандакҳо, ҳиссаҳои калимасоз, пасвандҳои ҷонишинӣ, ки минбаъд ба қисми таркибии ин унсурҳо табдил ёфтаанд. Масалан:

- бо пасванди калимасозӣ – **ӣ**: *ростӣ*;
- бо пасванди калимасозӣ – **о**: *мабодо, дарего*;
- дар якҷоягӣ бо пайвандакӣ – **у**: *рафту, раваду*;
- дар якҷоягӣ бо ҳиссаҳои инкоркунандаи – **ма**: *магар, мабодо*;
- дар якҷоягӣ бо ҳиссаҳои инкоркунандаи – **на**: *набошад, наҳод, натавона*;
- дар якҷоягӣ бо пешванди феълӣ – **би**: *бифармоед*;
- дар якҷоягӣ бо пайвандакӣ пайваस्तкунандаи – **ва**, инчунин, ҳиссаҳои инкоркунандаи – **на**: *ва+гар+на=вагарна*;
- дар якҷоягӣ бо пешоянди **ба**: *ба ростӣ*;
- дар якҷоягӣ бо пайвандакӣ тобеъкунандаи **ки**: *наҳод ки, гӯё ки, истед ки, афсӯс ки*.

г) гузариши ибораҳои фразеологӣ: *аз афташ, аз афти қор, аз ду сар, на ин ки, ба ҳамин тариқ*.

2. Аз ҳисоби лексемаҳои пазируфта аз забонҳои дигар, аз ҷумла аз забони ўзбекӣ. Дар таркиби луғавии забони ўзбекӣ шумораи калони вожаҳои форсӣ - тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад ва дар навбати худ, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ низ теъдоди назарраси калимаҳои туркӣ мавҷуд аст. Масалан, вожаҳои хизматрасони *ана, мана, тўғрӣ*, ки дар фонди луғавии забони тоҷикӣ мақом гирифтаанд.

Аз ҷумла воҳиди модалӣ *ана* ба забони адабӣ аз шеваҳои шимолӣ ворид гардидааст. Ин ҳиссаҳои ишоратӣ асли ўзбекӣ дорад, аммо дар забони тоҷикӣ ҳеле серистеъмол мебошад [16, с.48]. Ин воҳиди хизматрасон дар ибораҳои фразеологӣ ҳам бисёр дучор мешавад: *ана ҳалос, ана ҳамин тавр, ана аз ҳамин сабаб, ана гапу мана гап*, ки дар ин мавридҳо *ана* ҷузъи таркибии ибораҳои мазкур ба шумор меравад.

Воҳиди *мана*, ки муродифи *ана* маҳсуб мешаваду барои ба предмет ва зухурот ишора намудан ва ҷиҳати ба таври мантиқӣ фарқ кунонидани онҳо хизмат мекунад, ё ба ягон аъзои ҷумла ва ё ба тамоми ҷумла тааллуқманд мебошад. Ҷунони М. Иброҳимова қайд менамояд, *ана* аз воҳиди туркии қадимаи *муна* (аз ҷонишини ишоратии *бу*) пайдо шудааст [5, с. 11].

3. Вожаҳои иқтибосии арабӣ, ки ба қатори калимаҳои модалии забони тоҷикӣ гузаштаанд. Раванди мазкур таърихи бостонӣ дорад - садҳо адад калимаҳои арабӣ аз асри VII сар карда, ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Қисме аз онҳо маънии мушаххаси лексии хешро маҳфуз дошта бошанд, қисми дигар тобишҳои

мухталифи маъноӣ касб намуда, вандҳои гуногун қабул карда, шаклан дигаргун гардидаанд. Чунонки А.Халилов қайд менамояд, байни ингуна вожаҳои модалӣ гурӯҳҳои зеринро фарқ мекунанд:

- а) вожаҳои бетағйир гузашта: *ачиб, аҷаб, тавба, хайр, маъқул, ҳайф* ва ғ.;
- б) вожаҳое, ки аз арабӣ бо пасванди **-ан** гузаштаанд: *зоҳиран, аслан, нисбатан, табиатан, ҳақиқатан* ва ғ.;
- в) вожаҳое, ки бо пасвандҳои **-ат, -ят, -от, -ёт** гузаштаанд: *ниҳоят, хайрият* ва ғ.;
- г) баъзе калимаҳои арабӣ бо пасванди калимасози **-ӣ** дар забони тоҷикӣ роиҷ шудаанд: *илоҳӣ*;
- д) калимаҳои арабии пасванди **-о** қабулкарда: *аҷабо, ҳайфо, илоҳо, ҳаққо* ва ғ.;
- е) вожаҳои арабие, ки бандакчонишини тоҷикии **-аш (-ат, -атон, -ашон)**-ро қабул кардаанд: *аслаш, майлаш* ва ғ.;
- ё) вожаҳои арабӣ дар якҷоягӣ бо пешоянди **дар**: *дар воқеъ, дар ҳақиқат* ва ғ.;
- ж) калимаҳои арабӣ дар якҷоягӣ бо пешоянди **ба**: *бахайр*;
- з) калимаҳои арабӣ дар якҷоягӣ бо пешоянди **бе**: бешубҳа, бешак;
- и) калимаҳои арабӣ дар якҷоягӣ бо пайвандаки тобеъкунандаи **ки**: *хайрият ки, модом ки, хусусан ки* ва ғ.

Бояд таъкид кард, ки ҳамаи калимаҳои зикршудаи аслашон ҳам тоҷикӣ ва ҳам аз забонҳои дигар интиқолёфта ба категорияи вожаҳои модалӣ аллакай дар шакли муайян гузаштаанд. Онҳо дучори дигаргунӣ нашуда, шакли ибтидоӣ ва тағйирнопазир, ҳамчунин табиати гуногуни аффиксӣ доранд. Вандҳое, ки дар замонаш барои ташаккули шаклҳои нав мусоидат карда буданд, акнун ҷузъи таркибии ин унсурҳо ба ҳисоб мераванд ва ба дигаргунӣ дучор намешаванд. Аз ҷиҳати тағйирнопазирии шакл онҳо бо зарфҳо хеле монанд буда, аммо аз онҳо бо мухтассоти синтаксии худ қатъиян фарқ мекунанд.

Воҳидҳои модалии забони тоҷикӣ бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ: исм, сифат, феъл, зарф иртибот доранд. Зиёда аз ин, ба ҳайси воҳидҳои модалӣ ибораҳои аз ҷиҳати сохт мураккаб ва таркибӣ низ шомил шудаанд. Чунончи: “аз ду сар, бешубҳа, эҳтимол дорад” ва амсоли он. Ҷузъҳои ин ибораҳо ба аъзоҳои гуногуни нутқ тааллуқ доранд. Ҳангоми ташаккули ин гуна ибораҳои мураккаб ҷузъҳои онҳо маънии мушаххаси лексикӣ худро гум карда, дар маҷмӯъ тобиши хоси модалӣ касб менамоянд.

Н.М. Шанский қайд менамояд, ки дар мавриди гузариши вожаҳои мустақилмаъно ба қатори воҳидҳои модалӣ, баробари дучор гардидан ба дигаргунӣ маъно онҳо ҳислати омонимҳоро низ ба худ касб мекунанд [20, с. 6]. Ба қатори ин гуна воҳидҳо дар забони тоҷикӣ вожаҳои *рост, дуруст, мон, рав, биё* ва ғайра мутааллиқанд ва маънои духӯра доранд.

Акнун робитаи вожаҳои модалиро бо аъзоҳои гуногуни нутқ ва раванди дигаргуншавии грамматикӣ онҳо баррасӣ менамоем.

1. Воҳидҳои модалие, ки аз исм гузаштаанд

Решаҳои вожаҳои модалии забони тоҷикиро (бо дарназардошти калимаҳои арабӣ низ) мавриди таҳлил қарор дода, мо муқаррар намудем, ки ин навъи воҳидҳо хеле сершумор мебошанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳое шомил мешаванд, ки шайъияти комили ҳештанро гум кардаанд, чунончи: *афсӯс, аслаш, дарег, зоро, илоҳӣ, лутфан, марҳамат, майлаш, ниҳоят, оқибат, табиист, хайр, ҳайф, ҳайҳот* ва ғ.

Масалан, маънии ибтидоии вожаи *асл* а) *реша, асос*; б) *зот, тухма* будааст.

Ин калима дар якҷоягӣ бо пешоянди **дар** (*дар асл*) ё бо бандакчонишини шахси сеюми шумораи танҳо **-аш** (*асл+аш= аслаш*) дар нутқ ҳамчун воҳиди модалӣ ҷиҳати

ифодаи аҳамиятноки, дурусти ва асоснокии ахбори манзуршаванда ба кор бурда мешавад: *Аслаш, ҳамин рӯза барои шумо барин бекорхӯчаҳо бароварда шудагӣ* (2, с. 154).

Афсӯс - ин вожаи модалӣ дар нутқ бо маънои луғавии раҳмхӯрӣ, пушаймонӣ ва изхори ҳамдardӣ, яъне чихати ифодаи тобишҳои модалии афсӯсхӯрӣ ба кор бурда мешавад. Масалан: *Афсӯс, кори бечо кардааст* (2, с. 112).

Вожаи *афсӯс* ба ин маънӣ дар якҷоягӣ бо пайвандаки тобеъкунандаи **ки** ҳам истифода бурда мешавад: *Афсӯс ки ман паррандагон барин болу пар надорам* (2, с. 186).

Дарево - вожаи тоҷикӣ (решааш *дарев* ба маънии хитоб, афсӯс ё мазаммат кардан) бо иловаи пасванди – **о** хислати модалӣ касб намудааст, ки дар нутқ барои ифодаи раҳмхӯрӣ, афсӯс ва амсоли онҳо ба кор бурда мешавад. Масалан: *Ҳама чиз дорад дилором, лекин, дарево ки бо мо вафое надорад* (17, с.162)

Зоро - вожаи тоҷикӣ (решааш *зор*) бо мазмуни “зоридан, гираву нола кардан” бо илова шудани пасванди – **о** (*зор+о=зоро*) маънои нави модалӣ касб намудааст. Чунонки устод С. Айни қайд менамоянд, *зоро* – вожаи баёнгарии хоҳише мебошад, ки маънои калимаи *шояд*, яъне эҳтимолро ифода менамояд: *Як ба ин тарафу он тараф нигоҳ кунед, зоро дида монед* (11, с. 53).

Калимаи *марҳамат* арабӣ буда, аз нигоҳи этимологӣ аз *исм* (амали *исмӣ*) сарчашма гирифта, некхӯй, меҳрубонӣ, эҳтиромро ифода менамояд. Моҳияти асосии модалии он баёни таклифи боэҳтиромона, мурочиат, хоҳиш ва ҳатто ризоияти пурэҳтиром ба ҳисоб меравад: *Онҳое, ки аз ӯҳдаи кор кардан мебароянд, ҳунар доранд, марҳамат, кор ҳаст* (6, с. 367).

Барои калимаи *марҳамат*, инчунин, истифодаи он дар якҷоягӣ бо феъли ҳоли *карда* (аз феъли **кардан**) низ хос мебошад: *марҳамат карда*. Чунончи: *Марҳамат карда ба хона дароед* (19, с. 285).

Ниҳоят - вожаи арабии маънои ибтидоияш *охир*, *оқибат*, *поён*, *ҳад*, *ҳудуд* буда, дар мавриди тобишҳои иловагии маъноӣ бошад, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” шарҳи зерин оварда шудааст: *аз ҳад зиёд, беҳад, бағоят* (15, с.920) Вожаи *ниҳоят* дар забони тоҷикӣ асосан ба сифати воҳиди модалии дорои маъниҳои зерин ба кор бурда мешавад: *охири охири, оқибати кор, дар охир, аз ночорӣ* ва ғ. Масалан: *Ниҳоят, шаби бисту ҳафтум расид* (8, с.173).

2. Воҳидҳои модалии мансуб ба сифат

Вожаҳои модалии аз сифат интиқолёфта ва ё худ ба ин ҳиссаи нутқ алоқамандбуда гурӯҳи назаррасро ташкил медиҳанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои зеринро мутааллиқ донишмандон мумкин аст: *ақаллан, аҷаб, аҷиб, аҷабо, барин, маъқул, муборак, рост, хӯш, ҳақ* ва ғайра, ки онҳо мулоҳизаи болоро дар умум тасдиқ ва пурра менамоянд.

Вожаи *аҷаб* - аслан арабӣ буда, маънои *ҳайратангез, шӯрангез, моту ҳайронкунанда* дорад. Тавассути пасванди тоҷикии –**о** дигаргун шудааст: (*аҷаб+о= аҷабо*). Ин калимаҳо (*аҷаб, аҷиб*) дар забони тоҷикӣ бо тобишҳои модалӣ чихати ифода намудани таъҷҷуб ва ҳайрат ба кор бурда мешаванд: *Аҷаб, магар бе дидаи бино рӯшноӣ дида мешавад?!* (2, с. 166). *Аҷиб, набошад шумо намедонед, ки Саидбек чӣ шуд ва кучо рафт?* (6, с. 315). *Аҷабо, ӯ ба кучо рафта бошад?* (2, с. 234). Илова мекунем, ки калимаҳои *аҷаб, аҷиб, аҷабо* аз чихати сохту шаклашон фарқ кунанд ҳам, тобиши яхелаи модалӣ доранд.

Маъкул низ вожаи арабӣ буда, *писандида, дуруст, мувофиқи мақсад, қобили қабул, муносиб буданро* ифода менамояд. Дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои модалии *писандидан, тасдиқ сохтан, эътироф намудан* ва ғ. ба кор бурда мешавад: - *Маъкул, ҷавоб доданд аъзоёни бригада* (19, с. 187). Чунонки мушоҳида мешавад, калимаи *маъқулро* ҳам ба маънии “*нағз, дуруст*” ва ҳам ба маънии “*бошад, розӣ*” кор фармудан мумкин аст.

Рост - вожаи тоҷикӣ буда, ба маъноҳои а) мустақим; б) ҳақ; в) бидуни қачу қилебӣ мавриди истеъмол қарор мегирад. Муҳтавои асосии вожаи модалии *рост* таъкид намудани барҳақӣ, асоснокии сухани гуфташуда ба ҳисоб меравад: *Рост, ҳамаамон ҳам медонем* (8, с. 178). Воҳиди мазкур, инчунин, шакли *ростӣ* (бо иловаи пасванди калимасозии –*ӣ* таркибёфта) дорад, ки бо ёрии он исмҳои “ҳаққоният” ба вучуд омада, лекин ҷиҳати ифодаи дурустӣ ва асоснокӣ ба кор бурда мешаванд. Дар якҷоягӣ бо пешоянди **ба** шакли нави воҳиди модалӣ - *ба ростӣ*-ро ташаққул медиҳад. Моҳияти ифодакунандаи таркиби модалии *ба ростӣ* ба маъноҳои *рост, ростӣ* муродиф мебошад. Вожаи модалии *ба ростӣ* бо пайвандҳои “**ҳам**”, “**ки**” (*ба ростӣ ҳам, ба ростӣ ки*) низ бисёр истифода мешавад, ки иловаҳои мазкур имконият медиҳанд, ки оҳанги тасдиқии фикр пурқувваттар карда шавад. Чунончи: *Ба ростӣ ҳам, толеи ҷанг ба Восеъ ёр шуд* (14, с. 221).

Хӯш - вожаи тоҷикӣ буда, аз сифати *хӯш* бо маънии “*нағз, гуворо*” пайдо шудааст. Вожаи *хӯш* дар нутқ ба ҳайси воҳиди модалии ифодагари ризоият, маъқулдорӣ баромад карда, ба калимаҳои пайвандкунанда наздик мешавад: *Хӯш, додар, аҳволат чӣ тавр?* (2, с. 196). *Хӯш, чӣ ном мондетон?* (2, с. 156). Вожаи модалии *хӯш* дар ибораҳои фразеологие низ волеҳӯрад, ки ҷузъи ҷудонашавандаи онҳо гардидааст: *Хӯш ки бошад, азоби аз он ҳам зӯртаре сар шуд* (10, с. 143).

3. Воҳидҳои модалии аслашон феълӣ

Дар забони тоҷикӣ як идда воҳидҳои модалие ҳастанд, ки аз гурӯҳи феълҳо гузаштаанд ва дар раванди инкишофи худ вазифаҳои нави касб намудаанд, ки бо гум гардидани ин ё он маъноҳои грамматикӣ ва рушди тобишҳои модалӣ алоқаманд мебошанд. Ба ин силсила вожаҳои зеринро шомил метавон кард: *бас, бигзор (бигуззор), биё, бифармоед, бояд (мебоист), бошад, гардам, гӯё, исто, мабодо, мон, рафту раваду нахонд, хоҳишамандам, шояд* ва ғ. Ин воҳидҳои асосан препозитивӣ ва водоркунандаи модалӣ, ки дар ҷиҳаҳои фармоишӣ бештар ба мушоҳида мерасанд, ҷиҳати ифода намудани супориш, фармоиш, иҷозатдиҳӣ ва ё даъват ба иҷрои амал кор фармуда мешаванд.

3.А. Ализода қайд менамояд, ки вожаҳои модалии аз гурӯҳи феълҳо гузашта “аз системаи шакли пешинашон дур шуда, ба калимаҳои мустақилмаъноӣ дигари дорои маъноҳои: *тахмин кардан, изҳори шубҳаю гумон, эҳтимолият, хулоса, ризоият, муқоиса, имконият ва ғайра* мубаддал мешаванд” [3, с. 13].

Ба назари мо, феълҳои ба вожаҳои модалӣ гузашта ҳислати калимаҳои ёридихандаеро касб менамоянд, ки онҳо бидуни дигаргун кардани шакл ба кор бурда, интиҳоби онҳо ҳангоми истеъмол ба муаллиф вогузор карда мешавад. Дар забони муосири тоҷикӣ дар ҳаёти вожаҳои модалии аслашон феъл воҳидҳои мансуб ба забонҳои дигар вучуд надоранд, яъне, ҳамаи онҳо тоҷикиасл буда, табиати духӯра касб кардаанд: ҳам ба ҳайси аъзои ҷумла (ҳамчун феъли мукамал) ва ба ҳайси вожаҳои модалӣ хизмат мекунанд.

Ҳамин тавр, *биё* - ҷиҳаи фармоишӣ аз феъли *омадан* (ба асоси замони ҳозираи феъл мувофиқат менамояд) вариантҳои шумораи ҷамъ низ дорад: *биёед, биёетон*.

Гузашта аз ин, ба ҳайси калимаи туфайлии “*канӣ, ку*” (ва ё варианти русии “*давай*”) арзёбӣ карда мешавад: *Биё, бозӣ кунем. Биё, рӯирост гап занем* (7, с. 107). *Биёед, ба кори амалӣ сар кунем* (2, с. 75).

Биё (биёед) дар якҷоягӣ бо воҳиди модалии мон (монед), инчунин, чихати пурзӯр намудани таъсирнокии нутқ ба кор бурда мешавад: *Биё мон, ба вай мо чӣ кор дорем!* (7, с. 89).

Бифармоед - асоси замони ҳозирааш *фармо*, аз феъли *фармудан*. Бо ёрии пешванди феълии **би-** ва бандакҷонишини шумораи ҷамъи шахси сеюм –**ед** ташкил ёфтааст (*би+фармо+ед=бифармоед*). Ҳангоми муроҷиати боадабона бо маънии дархост ё хоҳиш ба кор бурда мешавад. Моҳияти ба “*хоҳишмандам*” наздик дорад (*Хоҳишмандам, марҳамат карда, лутф кунед*): - *Бандаи содиқи шумо як андешаи кӯтоҳ дорад.- Бифармоед!* (18, с. 78).

Бошад - решааш *бош*, асоси феъли замони ҳозира, аз масдари *будан*. Бо бандаки феълии шахси сеюми шумораи танҳо –**ад** ташаккул ёфтааст (*бош+ад*). *Бошад* аористи шахси сеюми шумораи танҳо аст. Одатан дар мақоми пайвандаки ҳилофӣ кор фармуда мешавад. Дар якҷоягӣ бо ҳиссаҷаи *ҳам* ба ҳайси пайвандаки қувватдиханда истифода мегардад. Дар якҷоягӣ бо ҳиссаҷаи инкории **на-** (*набошад*) ба ҳайси пайвандакҳои гуногун, бештар дар ҷумлаҳои туфайлии шартӣ ва ҷумлаҳои пайрав ба кор бурда мешавад. Вожаи *бошад (набошад)* бо ин вазифаҳои худ ва тағйирнопазирии шакл табиати модалӣ касб кардааст ва дар нутқ чихати ифодаи тасдиқ кор фармуда мешавад: *Имсол бошад, аз ҳар гектар 25-30 сентнерӣ ҳосил мегирем* (2, с. 276).

Ҳамин тариқ, *бошад* реалияти объект, мақом ва вақти рӯй додани воқеаро таъкид менамояд. Хислати фарқкунандаи ин вожа (*бошад*) ҳамин аст, ки он бо ҳама гуна пасвандҳои ҷонишинӣ истифода гардида, маҳз пас аз объекте, ки дар борааш сухан меравад, ҷойгир мешавад: *Ман бошам бо онҳо алоқаи расмӣ мекардам* (2, с. 165). *Мо - бечорагон бошем дар миёни ду отаи монда, чӣ кор карданамонро намедонем* (1, с. 195).

Вожаи *бошад*, ҳамчунин, дар таркиби ибораҳои фразеологӣ *ин хел бошад, ин тавр бошад, ҳӯи ки бошад*, ки онҳо чихати ифодаи номатлубии факти рӯй додани ягон воқеа истифода мешаванд: *Бисёр хуб, ин тавр бошад, аз номи ман ба вай як хат нависед-чӣ?* (2, с. 249).

Бояд - шахси сеюми шумораи танҳо ва замони ҳозираи феъли ноқиси **боистан** мебошад. Ба вожаи *бояд* моҳияти зарурият хос аст, ки таҳлили он (*бояд, шояд, мебоист*) дар забони ҳозираи тоҷикӣ аз ҷониби В.С.Расторгуева дар китоби ҳамроҳи А.В. Каримова навиштааш “Системаи феъли тоҷикӣ” муфасссал анҷом дода шудааст [12].

Бояд ҳамчун вожаи модалӣ дар нутқ чихати ифодаи имконият ва роҳ додан, пешбинӣ намудани имконияти иҷрои амале хизмат менамояд. Чунончи: *Ман бояд шашсола шуда бошам* (2, с. 278). *Агар касе шуморо ба ношито тақлиф кунад, шумо бояд ба он ҷо биравед* (10, с. 194).

Вожаи *мебоист* аз чихати моҳияти модалии худ муродифи *бояд* ба шумор меравад. Маъмулан *мебоист* дар шакли шахси сеюми шумораи танҳои замони гузашта баромад карда, дар нутқ заруратро ифода менамояд. Вожаи модалии *мебоист* ба ҷумлаҳо моҳияти ҳаёӣ, тасаввуротӣ бахшида метавонад, ки хабари он ҷумлаҳо дар шакли замони гузашта оварда мешаванд. Чунончи: *Восеъ мебоист ба назди аспони худ баргашта, онҳоро обу ҷав медод* (14, с. 205).

Вожаи модалии *гардам* – аз феъли *гардидан*, асосаш *гард* (замони ҳозира) сохта шудааст. Бо иловаи пасванди ҷонишинии шахси якуми шумораи танҳои –**ам**

(гард+ам= гардам) ҳислати устуворӣ касб кардааст. Дар ибтидои сухани дорои тобиши модалии мурочиати хоҳишмандона ва илтиҷоомезона ба кор бурда мешавад: *Хӯш, хӯш, гардам, боз чӣ кор кунам?* (6, с. 321).

Воҳидҳои модалии *рафт*, *раваду* - аз феъли *рафтан*, асоси замони ҳозирааш *рав*, замони гузаштааш *рафт* сохта шудаанд. Феъли *рафт* бо пайвандаки пайваस्तкунандаи *-у* (*рафт+у=рафту*) шакли устувори тағйирнопазир касб менамояд. Он маънии асосии луғавии ҳешро гум карда, тобиши модалии “ногаҳон, шояд”- ро ифода карда, дар нутқ ҷиҳати баёни ногаҳонӣ будани амал хизмат менамояд. Масалан: *Рафту дар ҳамин шахр монед, хонаи ман, рафиқон, хонаи шумост, омада истед!* (19, с. 236).

Вожаи модалии *шояд* - аз *шоистан* - ба маънии *мумкин, эҳтимол*, истифода мешавад. Дар забони тоҷикии ҳозира вожаи *шояд* моҳияти лексикӣ ва вазифаи феълии худро пурра гум карда, танҳо дар шакли аористи шахси сеюми шумораи танҳо ба кор бурда мешавад. *Шояд* ҳамчун вожаи модалӣ ҷиҳати ифодаи маъниҳои гуногуни модалӣ хизмат менамояд, аз ҷумла: а) тахминро бо тобиши ҳаёлии ифода менамояд; б) эҳтимоли ба вучуд омадани ягон амалро пешгӯӣ мекунад; в) мавҷудияти имкониятро мефаҳмонад ва г. Ҷунончи: *Шояд ин баҳона бошад,- гуфт Ҳамида* (18, с. 68).

4. Воҳидҳои модалии мансуб ба зарф

Воҳидҳои модалии ба зарф тааллуқмандро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, мо алоқамандии онҳоро маҳз ба ин ҳиссаи нутқ дар назар дорем. Ин воҳидҳо ба гурӯҳи вожаҳои модалӣ гузар карда, вазифаҳои навро ба ҷо меоваранд. Дар ин ҳолат робитаи зарф бо дигар аъзои ҷумла гум мешавад. Ҷунонки В.В. Виноградов қайд менамояд, заиф гардидани вазифаи синтаксисии зарфҳо ба гум шудани моҳияти сифати аломат ва ё аломати аломат бурда мерасонад [4, с. 55]. Ҳамин тариқ, гузариши зарфҳо ба гурӯҳи вожаҳои модалӣ бо роҳи истифодаи зарфҳо дар вазифаи синтаксисии аъзои туфайлӣ ва ё дар вақти канда шудани робитаи зарф бо дигар аъзоҳои ҷумла ба вучуд меояд.

Вожаи модалии *албатта* - аз забони арабӣ тавассути артикли *ал* (*ал+батта=албатта*) гузашта, ба маънии “бечунучаро, ҳатман, хоҳу нохоҳ, ба таври маҷбурӣ” ба кор бурда мешавад, ки аз ҷиҳати вазифааш ба зарф хеле наздик мебошад. Ба вожаи *албатта* ҳамчун воҳиди модалӣ ифодаи зарурат ва эътимоднокии гӯянда хос мебошад. Масалан: *Албатта, медонам, мардак аз боиси мо гарав баст, охир!* (2, с. 146).

Воҳиди модалии *дуруст* ба маънии “рост, хуб, аниқ” ба кор бурда мешавад. Аз аввали пайдоиш ба зарф тааллуқ дорад. Дар нутқ ҷиҳати ифода намудани “тасдиқ, таърифу тавсиф, ризоият” хизмат мекунад:

Дуруст, қанд занед,- таҳсин қард Маъруф.

Вожаи модалии *мутлақо* аз забони арабӣ гузаштааст, решааш *мутлақ*, ки бо пасванди *-о* мураккаб карда шудааст, бо маъниҳои лексикӣ “мукамал, пурра, бечунучаро” қарор гирифта, ба гурӯҳи зарфҳо тааллуқ дошта бошад ҳам, ба ҳайси вожаи модалӣ хизмат мекунад. Ин калима шаклҳои гуногуни *мутлақо*, *мутлақан*, *мутлақ* дорад, ки дар нутқ ба маънии ягонаи “пуррагӣ, эътимодноқӣ” нисбат ба сухани гуфташуда истифода мегардад. Масалан: *Мутлақо, ҳақ ба ҷониби ӯст!*

Воҳиди модалии *ақаллан* аз калимаи арабии *ақал(л)* гирифта шуда, бо маъниҳои “камтарин, хурдтарин, зарра барин, ҳеч набошад, ба ҳадди имкон” ба кор бурда мешавад. Бо пасванди *-ан* шакл дигар карда, тобиши нави маъноӣ касб намулдааст.

Дар забони тоҷикӣ чихати ифодаи тобишҳои иловагии модалии нутқ хизмат менамояд: *Ақаллан, “муаллими советӣ” намегуфт, ин қадар алам намекард* (10, с. 175).

5. Воҳидҳои модалии таркибашон мураккаб

Чунонки А. Халилов қайд менамояд, дар забони тоҷикӣ гузариши калимаҳои мураккаб ба зумраи воҳидҳои модалӣ ходисаи маъмул ба ҳисоб меравад. Ин ҷо сухан дар хусуси ташаккули лексемаҳои мураккаб бо роҳи лексикализатсияи ибораҳо, ба ҳамдигар пайвастании морфемаҳои решаӣ, инчунин асосҳо ва ё ба тарзи дигар гӯем, дар хусуси калимаҳои таркибии иборат аз ду ва бештар аз он морфемаҳо меравад, ки ба ҳайси асоси калимаҳои аъзоҳои гуногуни нутқ баромад мекунанд [16]. Ба ин гурӯҳ калимаҳои мураккаби *кошки, корикалон, мабодо*-ро шомил кардан мумкин аст.

Вожаи модалии *кошки* аз чихати сохтор мураккаб мебошад. Чузӣ нахустин *кош* барои забони адабиёти классикии тоҷик хос буда, дар нақши пайвандаки шартӣ ва ифодагари хоҳишу дархост баромад мекунад. Дар якҷоягӣ бо пайвандаки тобеъкунандаи **ки** (*кош+ки= кошки*) шакли мураккаб ва устуворро касб намудааст. Дар луғати тоҷикӣ- русӣ шарҳ ва таҳлили зерини ин калима оварда шудааст: *кошки* пайвандаки шартӣ аст, ки ибтидои ҷумлаи хитобӣ бо феълҳои сиғаи таркибӣ хоҳиш ва ё шартӣ иҷронопазирро ифода менамояд (13, с. 195).

Вожаи *кошки* дар забони тоҷикӣ ба маъниҳои “агар ки, чӣ мешуд ки” чихати ифода намудани хоҳиши гӯянда ба кор бурда мешавад. Масалан: *Кошки, ман ҳам ҳамин вақт ягон мошинаи бофандагиро идора карда метавонистам*” (11, с. 37).

Вожаи модалии *мабодо* аз ду чузӣ иборат мебошад: **ма** - ҳиссаҷаи инкорӣ, ки дар якҷоягӣ бо феъли фармоишии *бод* (бигзор бошад!) ба кор бурда мешавад. *Мабод* ҳамчун асоси феъли замони оянда ва бо пасванди **-о** (*ма+бод+о=мабодо*) таркиб ёфта ба маъниҳои “*худо накарда, нашавад ки*” ва инчунин барои иҷрои вазифаи пайвандаки *агар* истифода мегардад. Ҳамчун воҳиди модалӣ чихати ифодаи эҳтиёт хангоми иҷрои ягон амалиёт хизмат менамояд. Масалан: *Мабодо, ёлтида намонам* (10, с. 188).

6. Воҳидҳои фразеологӣ ба гурӯҳи вожаҳои модалӣ интиқолёфта

Чунонки Виноградов В.В. ишора мекунад: “Ба категорияи модалият бештар бештар таркибҳои фразеологӣ ва ибораҳои рехта шомил мешаванд. Ба вазифаҳои модалӣ ҳам ибораҳои озод ва ҳам ҷумлаҳои туфайлӣ баромад карда метавонанд” [4, с. 64]. Ин ифодаҳои фразеологӣ ибораҳои лексиконидашудае мебошанд, ки чузҳои онҳо баъди пайвастанавӣ аз маънии аслии луғавии худ дур шуда, пурра тобиши нави модалӣ касб менамоянд. Таркиби ин гуна воҳидҳои фразеологӣ хеле гуногун буда, ба ҳамаи аъзоҳои нутқ - ҳам ба калимаҳои мустақилмаъно ва ҳам ёрирасон тааллуқмандӣ доранд.

Масалан, дар забони тоҷикӣ ифодаи идиоматикии *аз ду сар* аз се чузӣ иборат мебошад: **аз** - пешоянди ифодакунандаи самти амал, **ду** - шумораи миқдорӣ ва **сар** (калла, ибтидо), ки онҳо дар шакли воҳиди ягонаи тақсимнопазир (дар якҷоягӣ) маънии “*бешиакку шубҳа, албатта, ҳатман, фаҳмо, зарур, ногузир*”-ро ифода менамоянд.

Ба ин гурӯҳи воҳидҳои модалии забони тоҷикӣ таъбирҳои *ба таври яқин, аз афти кор, дар омади гап, бечуну чаро, ин тавр бошад, ростии гап, бо вучуди ин (он), хӯш ки бошад, эҳтимол дорад, ҳулласи калом, қисса қӯтоҳ* ва ғайраро шомил кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, воҳидҳои модалии забони тоҷикӣ бо кулли ҳиссаҳои нутқ мубодила ва робитаи мантиқӣ доранд. Мисолҳои баррасишуда собит менамояд, ки аксари воҳидҳои модалии забони тоҷикӣ нишонаҳои сохтории хосу фарқкунанда дошта, ташаккул ва ба қолаби воҳидҳои модалӣ ворид шудани онҳо амри тобишҳои

гугогуни семантикӣ пайдо намудан ва ҳамчун категорияи махсуси лексикӣ-грамматикӣ пазируфта шудани ин гурӯҳи махсуси вохидҳои забон мебошад.

Пайнавишт:

1. Айнӣ, Садриддин. Дохунда. / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 415 с.
2. Айнӣ, Садриддин. Куллийёт. / Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 432 с.
3. Ализаде, З.А. Модальные слова в современном азербайджанском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. / З.А. Ализаде. – Баку, 1963. – 21с.
4. Виноградов, В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Труды Института русского языка АП СССР. / В.В. Виноградов. – М., 1950. – С.38-79.
5. Ибрагимова, М. Модальные слова и модальные частицы в таджикском и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. / М.Ибрагимова. – Душанбе, 1971. - 18 с.
6. Икромӣ, Чалол. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. / Чалол Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 475 с.
7. Икромӣ, Чалол. Ман гунаҳкорам. / Чалол Икромӣ. – Душанбе: Маэстро Принт, 1991. – 190 с.
8. Карим, Ҳаким. Оқишуда. / Ҳаким Карим. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 369 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. - 688 с.
10. Муҳаммадиев, Фазлиддин. Одамони кӯҳна. / Фазлиддин Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 365 с.
11. Ниёзӣ, Фотеҳ. Духтари Ҳамсоя. / Фотеҳ Ниёзӣ. – Душанбе, 1964. – 90 с.
12. Расторгуева, В.С., Керимова, А.А. Система таджикского глагола. / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 290 с.
13. Таджикско-русский словарь / Под ред. М.В. Рахими и Л.В.Успенской. - М.: Изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. - 789 с.
14. Улугзода, Сотим. Восеъ. / Сотим Улугзода. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 358 с.
15. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. – Душанбе, 2008. – 945 с.
16. Халилов, А. Способы выражения субъективной модальности в современном таджикском языке. / А.Халилов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 130 с.
17. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллийёт. / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
18. Чалил, Раҳим. Ҳамида. / Раҳим Чалил. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 157 с.
19. Чалил, Раҳим. Шӯроб. / Раҳим Чалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
20. Шанский, Н.М. Основы словообразовательного анализа. / Н.М. Шанский. – М.: Учпедгиз, 1953. – 56 с.

Reference Literature:

1. Aini, Sadriddin. Dohunda. / Sadriddin Aini. – Dushanbe: Cognition, 1984. – 415 pp.
2. Aini, Sadriddin. Collection of Composition. / Sadriddin Aini. – Dushanbe: Cognition, 1977. – 432 pp.
3. Alizade, Z.A. Modal Words in Modern Azerbaijanian Language: synopsis of candidate dissertation in philology. / Z.A. Alizade. – Baku, 1963. – 21 pp.
4. Vinogradov, V.V. On Category of Modality and Modal Words in the Russian Language. // Works of the Institute of the Russian language, USSR AS. / V.V. Vinogradov. – M., 1950. – pp. 38-79.

-
5. Ibraghimova, M. *Modal Words and Modal Particles in Tajik and Russian Languages: synopsis of candidate dissertation in philology.* / M. Ibraghimova. – Dushanbe, 1971. – 18 pp.
 6. Ikromi, Djalol. *Twelve Gates of Bukhara.* / Djalol Ikromi. – Dushanbe: Cognition, 1969. – 475 pp.
 7. Ikromi, Djalol. *I Am Guilty.* / Djalol Ikromi. – Dushanbe: Maestro Print, 1991. – 190 pp.
 8. Karim, Hakim. *The Damned.* / Hakim Karim. – Dushanbe: Cognition, 1965. – 369 pp.
 9. *Linguistic Encyclopedic Dictionary. Under the editorship of V.N. Yartseva.* – M.: Soviet Encyclopedia, 1990. – 688 pp.
 10. Muhammadiev, Fazliddin. *Old People.* / Fazliddin Muhammadiev. – Dushanbe: Cognition, 1968. – 365 pp.
 11. Niyoz, Fotekh. *Neighbor's Daughter.* / Fotekh Niyoz. – Dushanbe, 1964. – 90 pp.
 12. Rastorgueva, V.S. *The System of Tajik Verb.* / V.S. Rastorgueva, A.A. Kerimova. – M.: Science, 1964. – 290 pp.
 13. *Tajik-Russian Dictionary. Under the editorship of M.V. Rakhimi and L.V. Uspenskaya.* – M.: Publishing-house of foreign and national dictionaries, 1954. – 789 pp.
 14. Ulugzoda, Sotim. *Vose.* / Sotim Ulugzoda. – Dushanbe: Cognition, 1969. – 358 pp.
 15. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language. In two volumes.* – Dushanbe, 2008. – 945 pp.
 16. Khalilov, A. *Means of Expression of Subjective Modality in Modern Tajik language.* / A. Khalilov. – Dushanbe: Knowledge, 1985. – 130 pp.
 17. Sherozi, Hofiz. *Collection of Compositions.* / Hofizi Sherozi. – Dushanbe: Cognition, 1983. – 672 pp.
 18. Djalil, Rahim. *Hamida.* / Rahim Djalil. – Stalinabad: Tajik State Publishing House, 1960. – 157 pp.
 19. Djalil, Rahim. *Shurob.* / Rahim Djalil. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. – 464 pp.
 20. Shansky, N.M. *The Basis of Word-Building Analysis.* / N.M. Shansky. – M.: Uchpedgiz, 1953. – 56 pp.